

Lätt trampa fel när hjältarna koras

Kutte Jönsson*

Med sitt direkta tilltal har sportreferaten i etermedierna kommit att inta en speciell plats i offentligheten. Flera av de mest berömda referaten har inte bara satt färg på upplevelserna av de enskilda idrottshändelserna, utan också blivit en del av svensk idrottshistoria. Men inte bara det. Det intima samspelet som finns mellan idrott, sportmedier och publik innehåller även etiska aspekter. Det är exempelvis inte sällsynt att det genom etermediernas referat skapas ”nationalhjältar” och ”landsförrädare” i realtid. Frågan är emellertid vad detta gör med oss (som publik), men också vad det gör med idrottarna själva.

”Nationalhjältar” och ”landsförrädare”: Två exempel

OS 1952

Den nationella skammen som journalisten och programledaren **Lennart Hyland** gjorde sig till tolk för den där sommardagen 1952 i Helsingfors var botten-

* Kutte Jönsson är biträdande professor i idrottsvetenskap vid Malmö universitet, och forskare i idrottsfilosofi och idrottsetik.

lös. Det som utlöste vågen av skam, som satts i rörelse hos Hyland, var den svenske tungviktsboxaren **Ingemar "Ingo" Johansson**, guldhoppet från Göteborg, som hade ställts mot amerikanen **Ed Sanders** i en final som hade alla förutsättningar att bli episk.

Lennart Hyland hade redan vid denna tid gjort sig ett namn som en av pionjärerna inom svensk radiosportjournalistik och hade dessutom etablerat sig som en stilbildare för kommande generationer av etermediernas sportjournalister. Det som hände i Hyland under matchen mellan Ingo och Sanders är fortfarande något av ett levande dokument. Och kanske anade han själv att historia skulle skrivas i Helsingfors.

Det som skulle ha blivit en blixtrande föreställning blev i verkligheten någonting helt annat. Istället för slagserier mellan två jämbördiga boxare, blev det en match som aldrig tog fart. Slagen som utdelades var få. Boxarna dansade mest runt varandra. Det var som om de inte vågade mer. Med stigande irritation, som snart utvecklades till indignation, kunde Hyland meddela att detta inte var mycket till boxningsmatch. Han var inte ensam om den uppfattningen. Frustrationen växte även bland arrangörerna och i synnerhet hos ringdomaren. Den första varningen för passiv boxning kom. Och den gick till Ingo. En andra varning kom, också den till Ingo. Till sist hade ringdomarens tålmod tagit slut, och Ingo diskvalificerades. Även Hylands tålmod hade vid det laget nått bristningsgränsen. Ingo "ville inte boxas", kunde Hyland rapportera med illa dolt förakt i rösten. Ingo hade dessutom fått Hyland att "skämmas som svensk". Här

hade det kunnat sluta, men istället var det som om Hyland tog sats.

Adresserat till programledningen i Stockholm informerade Hyland om att matchreferatet inte behövde sändas ut – däremot önskade han att det sparades för framtiden. Detta var nu en retorisk manöver, eftersom matchen direktsändes. Referatet har dessutom sparats, och tillhör numera radioarkivet och kommit att bli ett av de mest klassiska i svensk radiosporthistoria. Man kan gissa att Hyland visste vad han gjorde, och kanske även vad det skulle innebära för Ingo.

Här finns det anledning att stanna upp ett ögonblick, och ställa några frågor: Vad var det som hände egentligen – och vad var det som fick Lennart Hyland att tappa fattningen?

Allt sedan det matchen ägde rum, så har den diskuterats och analyserats i flera sammanhang. Och uppfattningarna har inte varit entydiga. Den feighet som framför allt Hyland anklagade Ingo för berodde kanske inte på fysisk rädsla hos Ingo, även om det är tänkbart. En del har tolkat passiviteten på ett annat sätt. Som att varken Ingo eller Sanders ville äventyra sin hälsa, eftersom båda hade lukrativa proffskontrakt att se fram emot efter OS. Ur det perspektivet handlade de mer klokt än feigt, och vissa har även påpekat att även Sanders var passiv om än inte i lika hög utsträckning som Ingo.

Hur som helst verkade det ha funnits en allmän uppfattning om att idrotten hade kränkts av Ingos beteende i ringen. Efterspelet talar för den saken. Eftersom Ingo hade diskvalificerats ansåg nämligen Internationella Olympiska Kommittén (IOK) att han inte heller

var värdig den silvermedalj han normalt sett hade fått runt sin nacke. Den medaljen fick han vänta på i trettio år. Inte heller fick han delta under avslutningsceremonin och inte heller bli uttagen till landslaget mer. Så stor ansåg man att skammen var. Ingen tog i offentligheten Ingos parti. Allra minst sportjournalisterna.

Hyland skulle kunna sägas ha varit en drivande spelare i angreppen mot Ingo. Så hur ska man förstå Hylands önskemål om att inte sända matchen, men ändå spara den för framtiden? Det kanske rimligaste svaret, som också är det enklaste är: Hyland ville inte uppmärksamma Ingos genanta insats när den ägde rum, däremot önskade han att brännmärka Ingo för evig tid. Eller annorlunda uttryckt: ingen skulle någonsin tillåtas glömma vad Ingo gjorde (eller snarare, inte gjorde) för Sverige under det största idrotts-evenemanget i världen, i en sport som tillhör de mest klassiska, i en viktklass som tillhör de mest prestigefyllda. Något tillspetsat dubbades Ingo i den stunden till landsförrädare.

När jag skriver detta har det gått sjuttio år sedan ”icke-matchen” i Helsingfors. Och även om minnet bleknat i radioarkivet så finns händelsen lagrad i den svenska idrottsrörelsens kollektiva medvetande.

Vad ingen kunde veta 1952, var att Ingo bara några år senare, sommaren 1959 skulle bli ”nationalhjälte” efter att ha besegrat amerikanen **Floyd Patterson** på Yankee Stadium i New York. Samma år blev han dessutom utsedd till ”Athlete of the Year” av *Associated Press* och ”Sportsman of the Year” av *Sports Illustrated*.

Minnet från 1952 förföljde honom ändå genom hela karriären, och orden som Hyland fällde har för

evigt bränt sig fast som en självklar del i den svenska idrottshistorien. Inte desto mindre: från att ha varit en av de mest föraktade blev han inom loppet av några år en av de mest beundrade. Alla har inte haft samma resa.

OS 2002

Om nu Ingo under bara några år gick från att, med sportjournalistisk jargong, vara landsförrädare till att bli nationalhjälte, så finns det exempel på idrottare där resan gått i motsatt riktning – från nationalhjälte till landsförrädare.

Femtio år efter Helsingfors-OS skapades ett nytt klassiskt radioreferat. Också denna gång var det under ett olympiskt spel.

Under vinter-OS i Salt Lake City hade det gått bra för det mest folkhemiska av de svenska landslagen – Tre Kronor. I kvartsfinalen hade de dessutom ställts mot Vitryssland (dagens Belarus). Vägen låg öppen för en semifinal. Det var den, på goda grunder, allmänna uppfattningen.

Sveriges Radio skulle sända matchen. Och *Radio-sportens* kommentator, Lasse Granqvist, var segerviss. Innan matchen ska han ha sagt: ”Om inte Sverige vinner är det det största fiaskot i svensk ishockeys historia. Det kan vi näst intill slå fast. Vi glömmer det. Sveriges vinstchans är hundra procent och därmed är det säkerställt.” Jag tror de flesta delade Granqvists bedömning.

Men – inget gick som förväntat. Någon överkörning av ett ”på papperet” betydligt svagare lag blev det inte fråga om. Tvärtom bet Vitryssland sig fast vid Sverige,

och vägrade släppa taget. Och tiden, den gick. Och oron, den växte. En bit in i tredje perioden ledde Vitryssland med 3–2, när en av de svenska fixstjärnorna, **Mats Sundin**, svarade för ett kvitteringsmål. 3–3.

Men ungefär tre minuter från slutet inträffade det som kommit att gå till historien. En vitrysk spelare får iväg ett slagskott från halva planen, pucken fladdrar genom luften, och tar på målvakten **Tommy Salo**. Salo vet inte var han har pucken, den är runt honom någonstans men han ser den inte. Till sist slår den ner i nacken på honom, rullar längs med ryggen och landar i målburen. 4–3 till Vitryssland. Det blev också matchens sista mål.

Vid det laget var Lasse Granqvist i upplösnings-tillstånd. Lyssnarna fick snart veta att detta inte bara var det största fiaskot i svensk idrottshistoria sedan fotbollslandslagets förlust mot Japan i OS 1936, utan också en ”skam för svensk hockey”. Så var det fastslaget. Alla fattade att nu skulle Tre Kronor jagas. Förklaringar skulle avkrävas. Skammen skulle de få känna in på bara skinnet.

I samma sekund som slutsignalen ljud började sökandet efter en syndabock. Man fann den inte i första hand hos laget i stort, inte heller hos coacherna eller ledningen. Det journalistiska drevet som satts i rörelse, rörde sig istället mot den sista utposten: han som haft som sin enda uppgift att vakta målet och den svenska hedern, men misslyckats; han som ensam hade sjabblat bort den svenska medaljchansen – målvakten **Tommy Salo**, som surrades vid den offentliga skampålen.

Borta var den hjältegloria Salo hade burit sedan 1994, när Tre Kronor vunnit OS-guld i Lillehammer

efter en dramatisk straffläggning mot självaste Kanada, och där Salo räddat den avgörande straffen. Samma personer som då hade placerat honom på tronen, välte honom sex år senare. Brännmärkningen som följde skulle förfölja Salo resten av hans idrottskarriär.

Det finns givetvis mycket att säga om båda dessa nedslag i den moderna svenska idrottshistorien. Och det finns anledning att återigen stanna upp och ställa frågan: Vilken betydelse hade exempelvis själva formen (etermedierna) för innehållet (kommentatorernas snabba omdömen) för bilden av vad som hade hänt och sedan kom att påverka såväl de enskilda idrottarna som publiken? Det är en på flera sätt besvärande fråga, och tål därför att undersöka närmare.

Medierna som skapar idrottshistoria

Etermedier har en särskild kraft som andra medier saknar. Det direkta tilltalet och det korta avståndet mellan kommentatorerna och mottagarna, skapar ett underhållningsvärde som har betydelse för hur den större berättelsen kring den enskilda idrottshändelsen gestaltas för eftervärlden. Här skiljer sig etermedierna från exempelvis tidningar. Om de tryckta medierna erbjuder möjligheter till mer djupgående analyser och tolkningsmöjligheter, så bidrar etermedierna till att göra snabba tolkningar av specifika händelseförlopp och är därför också snabbare till att skapa hjältar och skurkar.

På så vis kan man hävda att kommentatorernas förmåga att verbalt måla en bild som fastnar hos mottagarna blir avgörande för (den fortsatta) berättelsen

som sådan. Etermedierna har fördelen att de skapar en närvarokänsla, speciell för såväl kommentatorer som publik. Skickliga kommentatorer bidrar med andra ord till att förhöja upplevelsen av idrottshändelsen. Det innebär att gränsen mellan kommentatorernas historieskrivning och det som idrottarna presterar smälter samman för publiken. Det innebär också att kommentatorerna blir medskapare till berättelsen som äger rum framför deras ögon. Eller annorlunda uttryckt: Idrottsprestationerna som filtreras genom kommentatorerna tar sig en specifik form innan de når mottagarna. Utan kommentatorerna så hade såväl idrottshändelsen som berättelsen om den varit en annan.

Men det betyder inte att mottagarna spelar en passiv roll i byggandet av en idrottsberättelse. Tvärtom. Med kulturteoretikern **Stuart Halls** ord så bidrar också publiken till berättelsen, eftersom publiken avkodar kommentatorns referat. Det krävs, med andra ord, en resonansbotten hos mottagarna för att referaten ska få fäste och bli till en berättelse i det kollektiva medvetandet. Det var precis vad som hände i fallen med Ingo och Salo.

Ingos och Salos respektive resor till och från nationalhjältestatus till landsförrädare hade, med andra ord, inte tagit plats i idrottshistorien om det inte varit för det emellanåt sömlösa samspelet mellan medierna, mottagarna och idrotten.

Men inte bara det. En berättelse måste även uppfattas som trovärdig för att fastna och bli sann. För att inte falla platt till marken så måste den kännas äkta. Om referaten tvärtom uppfattas som tillgjorda, eller

där man misstänker att kommentatorn läser högt ur ett skrivet manus eller påminner om inövade monologer, så dräneras själva upplevelsen på estetiskt innehåll och dör. Sådana referat, och de finns, är rätt enkla att avslöja. Detta är emellertid inget man kunde skylla vare sig Hyland eller Granqvist för. De följde inget manus, utan talade ur hjärtat. Deras känslor var äkta och blev därför också en del av händelserna de refererade. Men framför allt var publiken mottagliga för deras känsloutspel. Publikens ideologiska receptorer kunde ta emot såväl Hylands som Granqvists utspel, eftersom det även hos publiken fanns en förväntan om att Ingo skulle stå upp mot Sanders och att Tre Kronor skulle besegra Vitryssland. Om receptorerna hade varit stängda så hade referaten studsat tillbaka på kommentatorerna. Nu blev det som sagt inte så. Tvärtom blev referaten till en tändande gnista, som blev till en eld som snart drog genom andra medier och etablerade den stora berättelsen om vad som hade hänt. På så vis blir även mottagarna, det vill säga publiken, medskapare till den stora berättelsen. Inte minst när idrottsupplevelsen kan kopplas till nationalistiska attityder.

Sportmedierna och idrottsnationalismen

Frågan om idrottens, och sportmediernas, relation till nationalistiska attityder bär på en särskild politisk och moralisk laddning.

Sedan länge har det funnits en kritik mot tävlingar mellan nationer. En av de mest berömda kritikerna är författaren **George Orwell**, som i en essä från 1945,

artikulerade tanken om att idrott är som symboliska krig – och bör därför tas på djupaste allvar. Argumentet som Orwell saluförde byggde på tanken att det symboliska kriget riskerar att underblåsa destruktiva nationalistiska attityder, något som i värsta fall kan leda till verkliga konflikter länder emellan. Den återkommande referenspunkten som brukar användas till stöd för Orwells påstående ägde emellertid rum långt efter Orwells artikel.

1969 spelades tre VM-kvalmatcher i fotboll mellan Honduras och El Salvador. Vid den tiden låg de båda länderna i konflikt med varandra, och matcherna kom att bli en katalysator för den politiska konflikten. Den redan spända stämningen piskades dessutom upp av medierna, och matcherna övergick så småningom till att ett regelrätt krig bröt ut i direkt anslutning till den sista matchen. Kriget varade i hundra timmar med cirka sextusen människor döda, och har gått till historien som ”fotbollskriget” efter ett berömt reportage av den polske journalisten **Ryszard Kapuscinski**.

Orwells kritik mot idrotten har levt vidare genom decennierna. Men det finns även invändningar mot hans hållning. Så har andra argumenterat för att idrotten kan fungera som en ventil för undertryckta nationalistiska känslor, och så länge som det finns en grundläggande ömsesidig respekt mellan nationerna så kan idrotten bidra till att dämpa risken för eventuella verkliga konflikter.

Oavsett vilken ställning man tar i denna fråga, så kan man utgå från att sportjournalister ortmedierna är en viktig aktör i skapandet av idrottsnationalism; ibland för att underblåsa osunda attityder, ibland för

att dämpa samma attityder. Saken blir inte mindre viktig i ljuset av framväxten av ett nytt medielandskap, där sociala medier löper jämsides med de traditionella medierna och där avstånden mellan producenter och konsumenter succesivt minskat.

I detta medielandskap tycks etermedierna i någon mening vara länken mellan å ena sidan en supporterjournalistik och en journalistik där idealen om saklighet, neutralitet och objektivitet är självklara ledstjärnor. Rollen som länk är emellertid både intressant och komplicerad.

Exempelvis skulle man kunna säga att det finns en inneboende förväntan på att kommentatorer där Sverige är det ena laget, ska svara mot de känslor och intressen som finns hos publiken, men utan att bli en del av hejarklacken. Det är onekligen en balansgång.

Kanske skulle man med socialantropologen **Benedict Andersons** begreppsapparat kunna tala om att det finns en önskan om att kommentatorerna ska bidra till en ”föreställd gemenskap”, där känslorna för de egna landslagen förstärker känslan av gemenskap, även om gemenskapen snarare är en del av ett mentalt landskap än att vara del av en objektiv verklighet. Kommentatorn tvingas i det avseendet till att bli något av en balanskonstnär, som dels ska fungera som grindvakt mot alltför osakliga känsloutspel, dels bekräfta de känslor man tror finns nedsänkta hos publiken. Även denna aspekt tangerar etikens domäner.

Idrotten, etermedierna och etiken

Man kan alltså konstatera att etermedierna spelar en speciell roll i förhållande till andra medier. En annan sak är att etermediernas sportkommentatorer har makten att förändra inte bara enskilda upplevelser av en tävling eller match, utan också etablera grunden för en betydligt större berättelse. Avtrycken som enskilda kommentatorer gör tenderar även att stanna kvar i det kollektiva minnet på ett särskilt sätt. Detta innebär att etermedierna också ställs inför etiska frågor som inte alla andra medieformat ställs inför. Referat i realtid kan slå an känsloträngar på ett sätt som gör att känslan hänger kvar under lång tid, nästan som vore det ett kroppsminne. Så, hur förhålla sig moraliskt till det som sägs i sådana referat?

Eller för att bli mer specifik: Hur bör man – ur ett moraliskt perspektiv – se på Lennart Hylands och Lasse Granqvists respektive referat?

Vi vet att referaten uppstod ”i stridens hetta”. Vi vet också att idrott kan väcka starka och intensiva känslor. Såklart även bland sportkommentatorer. Men viktigare ändå: det tycks finnas ett underförstått kontrakt mellan kommentatorer och publik om att kommentatorerna ska leverera engagemang för att upplevelsen ska bli så stark (och sann) som möjligt. Med andra ord är det få, om ens någon, som önskar en alltför objektiv kommentator, men inte heller en som är alltför endimensionell.

Med detta sagt kan slutsatsen dras att ansvaret för berättelsen som etableras inte endast ligger hos kommentatorn, utan även hos teve- och radiobolagen

liksom hos publiken. Samtidigt är detta också något som idrotten tjänar på. Om idrotten, med hjälp av sportmedierna, ökar sitt underhållningsvärde så är det naturligtvis till fördel för idrotten. Därför blir det i en mening svårt att skilja på sportmedierna, idrotten och publiken. Därför skulle man också kunna hävda att det moraliska ansvaret bör fördelas proportionerligt mellan idrotten, sportmedierna och publiken.

Frågan om det moraliska ansvaret är onekligen en stor sak, men inte den enda. Man kan även utgå från att referat aldrig är statiska över tid. Tolkningarna av referat kan förändras. De kan ändra karaktär när de lämnat sitt ursprungliga sammanhang och nedlagts i en annan tidsepok. Kanske förstår vi Hylands hårda och fördömande ord mot Ingo på ett annat sätt idag än när de ägde rum? Kanske gäller samma sak för Granqvists ord om Salo och Tre Kronor? Det går inte att utesluta.

Hur det än är med den saken så råder det ingen tvekan om att språkbruket har betydelse för hur enskilda referat levereras och tas emot. Och i den språkvärld som kommentatorerna skapar så blir nationalhjältar och landsförrädare verkliga.

Det var också i en sådan språkvärld som Ingo och Salo bäddades in. Genom språket blev de, vid olika tillfällen, stämplade och detta kom i sin tur att påverka deras fortsatta idrottskarriärer – och liv.

Knappast någon undkommer det moraliska ansvaret för att det blev som det blev; inte kommentatorerna, men inte heller andra som bidragit till berättelserna som kommit att skapas kring Ingo och Salo. De enda som inte kan avkrävas moraliskt ansvar är Ingemar ”Ingo” Johansson och Tommy Salo själva.

Referenser

- Anderson, Benedict (1992). *Den föreställda gemenskapen. Reflexioner kring nationalismens ursprung och spridning*. Göteborg: Daidalos.
- Boyle, Raymond & Haynes, Richard (2009). *Power Play. Sport, Media and Popular Culture* (Edinburgh: Edinburgh University Press).
- Dahlén, Peter (1999). *Från Vasaloppet till Sportextra. Radiosportens etablering och förgrening 1925–1995* (Värnamo: Fälth & Hässler/Stiftelsen Etermedierna i Sverige).
- Dahlén, Peter (2008). *Sport och medier. En introduktion* (Kristiansand: IJ-forlaget).
- Dixon, Nicholas (2000). A justification of moderate patriotism in sport. *Values in Sport. Elitism, nationalism, gender equality and the scientific manufacture of winners*, red. Torbjörn Tännsjö & Claudio Tamburrini (New York: E & FN Spon).
- Furvik, Agneta (2004). *Om fotboll och dess föreställda gemenskaper*, D-uppsats, Internationell Migration & Etniska Relationer, Malmö högskola.
- Gomberg, Paul (2000). Patriotism in sports and war. *Values in Sport. Elitism, nationalism, gender equality and the scientific manufacture of winners*, red. Torbjörn Tännsjö & Claudio Tamburrini (New York: E & FN Spon).
- Hall, Stuart (1973). *Encoding and Decoding in the Television Discourse*. Birmingham: University of Birmingham.

- Jönsson, Kutte (2010). *Matchen som aldrig ägde rum. Och ytterligare åtta kapitel om idrott, etik och politik* (Västerås: Ica Bokförlag).
- Kapuscinski, Ryszard (1988). *Fotbollskriget* (Stockholm: Albert Bonniers Förlag).
- Lo-Johansson, Ivar (1931/2014). *Jag tvivlar på idrotten* (Arx förlag).
- Messner, Michael (2000). The Televised Sports Manhood Formula. *Journal of Sport & Social Issues*, no. 4.
- Morgan, William (2000). Sports as the moral discourse of nations. *Values in Sport. Elitism, nationalism, gender equality and the scientific manufacture of winners*, red. Torbjörn Tännsjö & Claudio Tamburrini (New York: E & FN Spon).
- Norrländska Socialdemokraten (2018-02-14). *Fiaskot: 'En skam för svensk hockey*.
- Orwell, George (1945). *The Sporting Spirit*. Tribune.
- Radmann, Aage (2016). Idrott och media. *Idrottsvetenskap*, red. Susanna Hedenborg (Lund: Studentlitteratur).
- Tännsjö, Torbjörn (2000). Is it fascistoid to admire sports heroes *Values in Sport. Elitism, nationalism, gender equality and the scientific manufacture of winners*, red. Torbjörn Tännsjö & Claudio Tamburrini (New York: E & FN Spon).